

Bevezetés Mészáros István: *A Leviatánon túl* c. művéhez (részletek)

Mészáros élete

Mészáros István 1930. december 19-én született Magyarországon, Horthy Miklós diktatúrája idején.¹ Édesanyja egyedül nevelte, anyai nagyanyja támogatásával. Az anya egy repülőgépgyárban dolgozott, motorok összeszerelésénél segédkezett. A fiatal Mészáros meghamisította születési dátumát, s már 12 évesen dolgozni kezdett ugyanebben a gyárban, csavarmeneteket készített a gépek falemezeihez. Mivel tizenhat évesnek adta ki magát, felnőtt férfimunkásnak számított, s így sokkal többet keresett, mint régóta gyári munkásként dolgozó édesanyja – ez az igazságtalanság Mészárosban elültette az élethoszsziglan, erős elkötelezettséget a társadalmi nemek közötti egyenlőség ügye iránt. A gyárban embertelen körülmények uralkodtak. Egy alkalommal az ifjú Mészárosnak nem fizették ki a bérét, hanem helyette egy darab disznósajtot kapott, ami tele volt szőrrel, s ezért kihányta a hóba. E percben, ezen élmény hatására határozta el Mészáros, hogy egész életét az egyenlőtlenség és az igazságtalanság elleni harcnak fogja szentelni.

Mészáros ifjúkorához hozzátartozott egy meghallgatás is a Magyar Állami Operaházban, ahol nem más, mint Otto Klemperer tanácsolta neki, hogy menjen operaénekesnek, valamint egy olyan időszak is, amelyben együtt futballozott a híres Puskás Ferencsel, akit sokan minden idők legnagyobb futballistájának tartanak.

Mészáros ifjúkorától kezdve vonzódott a szocializmushoz, amiről sokat tanult az antikváriumokból megszerzett könyvekből. Különösen vonzotta őt Lukács György munkássága. 1949-ben, amikor Magyarországon szovjet típusú rendszer jött létre, ösztöndíjat nyert a híres Eötvös Loránd Egyetemre, Budapesten, ahol Lukács az esztétika professzora volt. Néhány hónap múlva Mészároost hajszaál híján

kizárták az egyetemről, amiért nyilvánosan megvédte Lukácsot, aki akkorra, a korszak szélsőségesen sztálinista atmoszférájában, kiesett a hatalom kegyeiből, s Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt főtitkára keményen támadta. A kollégium igazgatójának javaslatát Mészáros kizárására azonban a diáktanács elvetette. 1950-ben Mészáros bírálatot írt a kormányzat döntéséről, amely megtiltotta, hogy a Nemzeti Színház színpadra vigye Vörösmarty Mihály klasszikus, 1830-ban írt drámáját, a *Csongor és Tündét*, amit a hatóságok „túlságosan pesszimista” műnek ítélték.² Mészáros gondosan kidolgozott védelme a darabról a *Csillag* c. irodalmi folyóirat két egymást követő számában jelent meg. Az esszé 1951-ben megkapta a nagy presztizsú József Attila-díjat, ami odavezetett, hogy Vörösmarty darabját újra felvették a Nemzeti Színház műsorába, Lukácsot pedig arra készítette, hogy Mészárosot kinevezze tanársegédjének a budapesti egyetem esztétika tanszékén.

1950-től 1956-ig Mészáros a Magyar Írószövetség tagjaként aktív szerepet vállalt az ország kulturális és irodalmi vitáiban. „A művészet és irodalom nemzeti jellegéről” c., 1956-ban írt esszéjét választották a Petőfi Körnek – a zeneszerző, Kodály Zoltán elnökletével lezajlott – plenáris ülése központi témájának. Ez volt az az értelmiségi csoportosulás, amely a közfelfogás szerint, lefektette az év október–novemberében lezajlott magyar felkelés szellemi-politikai alapjait. Mészáros szerkesztette a Kodály, Lukács és más vezető kulturális figurák által [1956 nyarán] alapított *Eszmélet* c. folyóiratot is.

Mészáros 1955-ben, Párizsban megismerkedett egy olasz hölgygel, Donatella Morisivel. 1956. február 14-én összeházasodtak, s a ceremónián Lukács György is jelen volt. (Istvánnak és Donatellának, közös életük során, három gyermekük született: Laura, 1956-ban, Susie, 1960-ban, és Giorgio 1962-ben.) Mészáros 1955-ben szerezte meg doktori fokozatát filozófiából. Disszertációjának, amelynek témavezetője Lukács György volt, ez volt a címe: *Szatíra és valóság*. Lukács Mészárosot jelölte ki utódjának az Esztétikai Tanszéken, s felkérte, hogy mint docens, tartsa meg székkfoglaló előadását az esztétikáról. Ám Mészárosnak 1956 végén, a szovjet megszállást követően, családjával együtt el kellett hagynia Magyarországot. Sietve indultak el, csak néhány holmit vihettek magukkal, köztük mindössze két könyvet, az egyik Mészáros saját könyve volt az esztétikáról, a másik Goethe *Faustja*. Mészáros és Lukács azonban közel maradtak egymáshoz, s gyakran érintkeztek egészen az utóbbi 1971-ben bekövetkezett haláláig.³

Mészárosék, miután elhagyták Magyarországot, Olaszországban laktak, ahol Mészáros a turini egyetemen tanított (1956–1959 között). Ezalatt az idő alatt jelentette meg (olaszul) *Az értelmiségiek lázadása Magyarországon* (1958) című kötetét. Ezt követően egy sor különböző állást kapott az Egyesült Királyságban, a *Bedford College*-ban (1959–1961), az *University of St. Andrews*-on (Skóciában), 1961–1966-ban, és az *Sussex University*-n (1966–1972; 1976–1995), ahol a filozófiai tanszék vezetője volt.⁴ Mészáros 1971-ben megkapta az *Isaac Deutscher Emlékdíjat* *Marx's Theory of Alienation* c. művéért. A következő évben tanszékvezetői állást nyert el a *York University*-n, Torontóban, ahol három évig maradt, mielőtt visszatért volna Sussexbe. Kanadában Mészáros egy elhíresült eset középpontjába került, miután a kanadai hatóságok megtagadták tőle a vízumot, arra hivatkozva, hogy Kanadába utazása „nemzetbiztonsági kockázatot” jelent. A politikai spektrum minden oldalán számos befolyásos figura tiltakozott érdekében, mind Kanadában, mind az Egyesült Királyságban. Végül megkapta a vízumot, a kanadai külügyminiszter pedig lemondott tisztségéről.⁵

1995-ben, négy évvel azután, hogy a *Sussex University*-ről visszavonult, Mészáros megjelentette nagy művét, *A tőkén túl*-t, a maga erőteljes üzenetével, ami szerint – Daniel Singer szavaival – „amit el kell törölni, az nemcsak a klasszikus kapitalista társadalom, hanem a tőkének mint olyannak az uralma”, ami radikálisabb és alapvetőbb társadalmi átalakulást követel meg.⁶ E könyvet követte egy sor munka, amik elemzését továbbfejlesztették, köztük a *The Challenge and Burden of Historical Time*, amivel elnyerte a sokak által áhított, *Bolivár Díj*ként is ismert *Libertador Award for Critical Thinking* díjat. Ezt egy nemzetközi bizottság ítélte oda neki, s Hugo Chávez személyesen adta át 2009. szeptember 14-én, aki ebből az alkalomból úgy utalt Mészárosra, mint „világunk egyik legragyogóbb gondolkodójára”.⁷

2007-ben Donatella Mészáros (Morisi), akivel Mészáros István „szoros szövetségben” élt le 52 évet, s akinek legtöbb könyvét ajánlotta, rákbetegségben meghalt. A következő évben Mészárost magát is agresszív, „hármas fokozatú” hólyagrakkal diagnosztizálták.⁸ Harca a rákkal – jobbulások és rosszabbodások közepette – egész hátralévő életében folytatódott, de nem akadályozta meg abban, hogy rendkívüli bőségben produkálja kreatív társadalomkritikai munkáit, amiket betetőzött befejezetlenül maradt *Beyond Leviathan* c. munkája, amin halála idején is dolgozott. Mészáros nagy becsben tartotta Dylan Thomas „Do not go gentle into that good night” („Csöndben ne lépj

az éjszakába át”) c. költeményét, s benne az ismétlődő sort: „Dúl-fúl, ha megszakad a napvilág.”*⁹ Mészáros számára e sornak *társadalmi* jelentősége volt.

Egy 2017. július 25-én, éppen két hónappal halála előtt írott levelében, beszámolva a jó hírekről, arról, hogy megjelent a *Beyond Capital* olasz fordítása, a következőket írta nekem: „nálunk Magyarországon van egy olyan közmondás, amely azt mondja: »egy fecske nem csinál nyarat«, remélem, hogy sok fecske fogja követni az én olasz *Beyond Capitalomat*.”¹⁰

Mészáros és Chávez

Mészáros erősen el volt kötelezve az antiimperialista küzdelmeknek, s ebben a vonatkozásban összefogott azokkal, akik a szocialista átalakulásért küzdenek a Fülöp-szigeteken, Nicaraguában, Venezuelában, Brazíliában és másutt... Amellett érvelt, hogy a kapitalizmus hanyatló szakaszában „a kizsákmányolási ráta lefelé egyenlítődik ki” (a különböző régiók és országok között), amin azt értette, hogy a kapitalisták egymással versengve nyomják le a béreket és teremtenek rosszabb munkafeltételeket, amit a monopolisztikus verseny globális rendszere kényszerít rájuk.¹¹ 1978-ban szerkesztett és bevezetőt írt egy könyvhöz, a nagy Fülöp-szigeteki történész és politológus, Renato Constantino tizenhárom esszéjéhez, ami ezt a címet viselte: *Neo-Colonial Identity and Counter-Consciousness: Essays in Cultural Decolonisation*, s amelyben Constantino az „ellenálló öntudat” koncepcióját a kulturális felszabadítás erőteljes filozófiájává fejlesztette.¹² Mészáros komoly érdeklődéssel fordult a braziliai fejlődés és az államhatalomért folytatott küzdelmek felé is, támogatta az ottani különböző szocialista mozgalmakat. De legjelentősebb hozzájárulása a világ déli felének harcaihoz a venezuelai bolívari forradalom erős stratégiai támogatásában betöltött szerepe volt.

Miután befejezte a *Beyond Capital* végső változatát, Mészáros annak „The Historical Actuality of the Socialist Offensive” („A szocialista offenzíva történelmi aktualitása”) c. fejezetében kiterjedt kommentárokat fűzött Chávez 1993-as, *Pueblo, Sufragio y Democracia* (A nép,

* Nagy László fordítása – a ford.

a választójog és a demokrácia) c. brosrájához.¹³ Chávez akkor börtönben volt, miután válaszként az 1989-es caracazo-i eseményekre, amelyek során a kormányzat tiltakozók ezreit gyilkolta meg, egy sikertelen puccskísérlet élére állt. Egy emlékezetes politikai elemzésében Chávez azt írta: „A szuverén népnek át kell alakítania magát a hatalom objektumává és szubjektumává. Ez a döntés nem lehet alku tárgya a forradalmárok számára.” Chávez amellet érvelt, hogy a választói hatalom forradalmi célokra is felhasználható, ha erőteljes társadalmi mozgalmak támogatják, s biztosíthatja, hogy erőteljesen megjelenjen „az a népszuverenitás, aminek gyakorlása valóban a nép kezében marad.” Ez azonban „a hatalom policentrikus megosztását” követeli meg, ami „a hatalmat a centrumtól áthelyezi a perifériára”. Itt hangsúlyt kell fektetni arra, hogy a döntéshozatalt úgy kell átalakítani, hogy megalapozzuk vele „az egyes közösségek és helyi önkormányzatok autonómiáját”, ezzel életre keltve a közvetlen demokrácia összes fő intézményét, úgy, hogy a „népi demokrácia akként hozza létre önmagát, mint a hatalom *protagonistája*. Pontosan e vonalak mentén kell megvonnunk a bolívari demokrácia előrehaladásának határait. Ekkor már nagyon közel leszünk az *utópia* területéhez.”

Mészáros azonnal felismerte az állam Chávez-féle kritikájának forradalmi, rousseau-i jellegét, ami, Mészáros szavaival, „(a politikai szféra) olyan radikális átalakítását célozta, amely kezdettől »az állam elhalását« vetítette előre”, s így a »munka szuverenitása« felé mutatott.”¹⁴

Mészáros *Beyond Capital*-jának Chávezre vonatkozó oldalait lefordították ez utóbbinak, miközben börtönben ült. Chávez meg volt döbbenve, hogy Angliában bárki ilyen éleslátón írhat az ő politikai nézeteiről. A köztük kialakult viszonyt a legjobban Mészáros saját szavai fejezik ki. Egy hozzám írt, 2015. február 16-án kelt levelében ez áll:

Nem volt egyéb személyes kapcsolatom vele (Chávezzel) 2001-ig, azon a „bolívari” karácsonyi üdvözlőlapon kívül, amit 1995-ben küldött nekem, amikor már szabad volt. Különös egybeesés folytán ez a kártya – az ő kézírásával – az 1995. december 19-i dátumot viselte, ami történetesen az én 65. születésnapom volt. Ebben az időben, persze, Cháveznek nem volt spanyol nyelvű példánya a *Beyond Capital*-ból, de tudhatott angol kiadásáról (azaz némileg ismerhette az angol kiadás egyes részleteit). Ugyanis a caracasi egyetemen a Chávez mozgalmával szimpatizáló professzorok egy csoportja, akik rendszeresen találkoztak és megvitatták a könyvet, találtak egy kis

baloldali kiadót, Vadell Hermanost, aki hajlandó volt azt publikálni, de akinek, persze, nem volt pénze fordítóra. Úgyhogy elkezdtek ők maguk spanyolra fordítani, úgy, ahogy tudták. Azt mondták nekem, hogy az ő fordításuk „jó szándékkal készült, de nem sikerült túl jól”, kivéve egyiküket (Eduardo Gascáét), aki irodalomprofesszor volt és egyszersmind nagyon jó költő is, mindkét nyelvet uralta. 1997-ben ez a professzor (akinek régi, harcos szocialista apja éppen akkor halt meg) azt mondta a többieknek: „Ez a könyv visszaadta a hitemet a szocializmusban; le fogom fordítani teljes egészében, apám számára is – ingyen”, és meg is tette.¹⁵ 1999-ben amikor ez a csodálatos fordítás végleg elkészült, megkértek rá, hogy írjak egy külön bevezetőt spanyolul a latin-amerikai kiadáshoz. Ezt a csaknem tízezer szavas szöveget, amely angolul nem jelent meg, 2000 januárjában fejeztem be. Így publikálta a művet Vadel Hermanos 2002-ben, s azután a Boitemponál a braziliai portugál fordítás is napvilágot látott 2002-ben.

Amikor 2000-ben Chávezt, hatalmas választási győzelme után, beiktatták az elnökségbe, még mindig nem volt személyes kapcsolatom vele. Én soha nem törekedtem ilyesmire nagyhatalmú politikusokkal. Ám 2001-ben Chávez kormányának kulturális minisztere – abban az időben a nagy festő (Manuel Espinosa), akinek szavait, József Attila ránk, „a törvények hú meghallóira” (a természethez való viszonyunkra) vonatkozó sorairól nemrég idéztem neked e-mailben – meghívott egy konferenciára, amit elfogadtam. A konferencia Caracasban zajlott, a „latin-amerikai parlament kulturális fórumának a társadalmi adósságról és a latin-amerikai integrációról” tartott csúcstalálkozóján, 2001. július 10–13. között. Megtartottam előadásomat „A fenntartható fejlődés kihívásai és a lényegi egyenlőség kultúrája” témájáról, amely, mint tudod, a *The Necessity of Social Control* 12–29. oldalán is megtalálható. Chávez megtudta, hogy ott vagyok, és háromszor is küldött egy kocsit ahhoz a teremhez, ahol előadtam vagy vitákban részt vettem. Csak a harmadik alkalommal mentem el hozzá, amikor részvételem a konferencián már véget ért. Ez volt az az alkalom, amikor először találkoztam vele a Miraflores Palotában, és így kezdődött a mi személyes barátságunk.

Ugyanezen év szeptemberében egy válogatott tudományos testület meghívott, hogy tartsak előadást caracasi nemzetközi konferenciájukon. Megtartottam az előadást a világgazdasági válságról, amely megjelent a *The Challenge and Burden of Historical Time*. c. kötetemben. Ebből az alkalomból Chávez és én sokkal több időt (sok-sok órát) töltöttünk együtt. Erre az időre Cháveznek már nemcsak, hogy volt spanyol példánya a *Beyond Capital*-ból, hanem el is olvasta annak

legnagyobb részét, úgy, hogy teletűzdelte a szöveget széljegyzetekkel és aláhúzásokkal. Ez volt az az időszak, amikor átadta nekem Bolívar tanítója, Simon Rodríguez összegyűjtött írásait. Van neked is képed róla. Miután jó néhányszor találkoztunk, nemcsak Caracasban, de egy alkalommal Londonban is, amikor egy állami szintű látogatáson – az egész napos tárgyalások után – egy hosszú estét töltöttünk együtt egy elegáns hotelben, ahol ő meg a stábja lakott, több órán át beszélgettünk és elfogyasztottunk közösen még egy rettentő rossz (ráadásul kétségkívül nagyon drága) luxusvacsorát is. Hotelszobájának ajtajánál, amikor elbúcsúztam tőle, megölelt és azt mondta: „István, nagyon vigyázz az egészségedre, mert szükségünk van rád.” A legtöbb ilyen alkalomnál Donatella is velem volt, s ő is nagyon kedvelte Chávezt, amihez hozzájárult, hogy nagyon csodálta emberi integritását és odaadását népe iránt. Amikor Donatella 2007 júniusában meghalt, véletlenül ugyanazokban a napokban, mint Raul Castro felesége, akkor Chávez egy nagyon megindító, nyilvános beszédben szólt ketőjükről, mint igazi forradalmár-feleségekről, s férjeik élethossziglani elvtársairól.

A Venezuelába már Donatella halála után tett összes látogatásaim alatt is sok időt töltöttünk együtt, órákon át beszélgetve, amihez rendszerint vacsora társult Chávez lakásában, a Mirafloresben. Az utolsó alkalommal azt mondta: „a következő alkalommal el fogunk utazni két hétre”. De még egy pár nap is csodálatos lett volna. Mint tudod, 2013 januárjában megkért rá, hogy menjek és látogassam meg, s megígértem, hogy ezt meg is fogom tenni 2013 novemberében, összekötve azzal, hogy teljesítem már korábban tett ígéretemet, hogy ellátogatok Brazíliába, ahogy néhány korábbi alkalommal is tettem. Válaszként küldött nekem egy üzenetet, hogy nagyon örülne ennek. De, mint te is tudod, egészsége gyorsan hanyatlott, s 2013 márciusában meghalt, ami nagy tragédia volt mindannyiunk számára. Halála mélyebben érintett, mint bármi más Donatella halála óta.

Nagyon röviden így foglalnám össze azt a csodálatos, baráti és szolidáris kapcsolatot, amelyet az emberi történelem eme kritikus korszakában volt szerencsém Chávezzel ápolni.¹⁶

Mészáros munkájának két stratégiai fontosságú eleme döntőnek bizonyult Chávez és a bolívari forradalom számára.¹⁷ Az első ezek közül az a Marxtól merített koncepció volt, hogy a tőke mint a társadalmi anyagcsere önmagát újratermelő rendszere nem más, mint a komplex reprodukciós viszonyok önmagát erősítő, integrált rendszere – amit nem lehet egyszerűen „eltörölni”, vagy kis lépésekben

megváltoztatni, hanem a maga egészében fel kell váltani egy közösségi viszonyokon alapuló, másfajta, organikus társadalmi anyagcsere-rendszerrel.¹⁸ A második a „A közösségi gazdálkodás rendszere és az értéktörvény” szükséges keretelmélete volt, ahogyan Mészáros azt *A tőkén túl* 19. fejezetében bemutatta, ahol a „közösségi társadalmi viszonyok” rendszere forradalmi intézményesülésének stratégiai alapjairól adott számot, arról a folyamatról, aminek során a népesség visszaolvasztja önmagába az elidegenült szuverén államhatalmat: ez az újfajta közösségi állam vagy rendszer jelenti a szocializmusba való átmenet kulcsát. A hatalom ilyen átadása az embereknek ugyanakkor a forradalom – Mészáros szavaival – „visszafordíthatatlanná” tételének útja, mivel az emberek életük árán is megvédik azt, ami az övék.¹⁹ A Közösségi Szervezet Törvénye szerint, amit Venezuelában 2010-ben elfogadtak, azok, akiket a közösségek gyűlései megválasztanak, nem „képviselők”, mint a polgári képviseleti kormányzatban, hanem egyszerű „delegátusok” vagy „szószólók” (*voceros*).²⁰ A közösségi cserék kérdését tárgyalva, Mészáros aláhúzza a használati értékekre vagy alapszükségletekre irányuló csere megteremtését, szembe állítva azt a kapitalista árucserével: ez az útja annak, hogy közösségek közötti kapcsolatokat teremtsünk. Ezt a gondolatot terjesztette ki azután nemzetközi síkra is az ALBA (Amerikánk Népeinek Bolívari Szövetsége).

2005-ben, a huszonegyedik századi szocializmus venezuelai építésének kulcsfontosságú pillanatában történt, hogy Chávez – elemzését Mészáros munkásságára alapozva – arra kezdte el felhívni a dolgozókat, hogy haladéktalanul fogjanak bele a közösségi gazdaság és állam felépítésébe. „Az »arkhimédieszi pont« – e kifejezés István Mészáros csodálatos könyvéből származik – a termelés és fogyasztás közösségi rendszere, ez az, amit most megteremtünk, tudjuk, hogy ezt építjük most Venezuelában. A termelés és fogyasztás közösségi rendszerét kell megteremtenuk, egy új rendszert... Emlékezzünk rá, hogy Arkhimédész azt mondta: »adatok nekem egy pontot (egy helyet, ahol megállhatok), és kimozdítom sarkaiból a világot.« Ez az a pont, amelyből kiindulva ma meg kell változtatnunk a világot.”²¹

Mészáros és Chávez számára ez a folyamatos társadalmi forradalom volt az eszköze annak, hogy új, kreatív, társult emberi lényeket hozunk létre, olyanokat, akik képesek megteremtteni saját kultúrájukat, saját gazdaságukat, saját történelmüket és saját kollektív és egyéni szükségleteiket. Amint Mészáros 2007-ben „Bolivar and Chávez: The Spirit of Radical Determination” c. cikkében megfogalmazta: „ma is igaz az, hogy nem képzelhetjük el az emberiség társadalmi *makroköz-*

moszának fenntartható működését anélkül, hogy meg ne haladnánk mikrokozmoszainak belső antagonizmusait: a társadalmunkat alkotó sejtek ellenségeskedő és konfliktusos működését a tőke uralma, a tőke által megszabott társadalmi anyagszere-vezérlés alatt. Mert egy koherens és társadalmilag működőképés makrokozmosz csak a személyközi viszonyok megfelelő és emberi kiteljesedést nyújtó alkotósejtjeinek bázisán képzelhető el.²² Ez lényegi egyenlőséget követel meg abban a struktúrában, amelybe a társadalom alkotósejtjei: a családok, a közösségek és a közösségi struktúrák illeszkednek.²³

2007 januárjában Chávez úgy mutatta be a XXI. századi szocializmus általános stratégiáját a venezuelai bolivári forradalom kontextusában, hogy bevezette „»a szocializmus elemi hármasságának«, tehát a társadalmi tulajdon, a társadalmi termelés és a társadalmi (közösségi) szükségletek szerves egyesítésének” fogalmát. Mint Michael Lebowitz kifejtette:

Megint egyszer arról van szó, hogy Chávez elméleti előrelépése visszavezethető Mészáros *Beyond Capital*-jának gondolatmenetére. Mészáros, Marxra alapozva, amellet érvelt, hogy a kapitalizmust mint organikus rendszert kell felfognunk, mint a termelés–elosztás–fogyasztás specifikus kombinációját, amelyben az összes elem együtt létezik és egymást alapozza meg. A huszadik századi szocialista kísérletek kudarca – állította Mészáros – azért következett be, mert ezek a társadalmak nem tudtak túljutni „a tőkeviszony ördögi körén”, „az egymással összefonódott és egymást kölcsönösen erősítő” társadalmi körfolyamatok kombinációján, amely ezáltal felerősítette „a javíthatatlanul pazarló tőkerendszer perverz dialektikáját”. Röviden: az, hogy ezeknek a rendszereknek nem sikerült (vagy nem próbálták meg) meghaladni „a létező reprodukciós viszonyok totalitásának” összes részét, azt jelentette, hogy nem tudnak „a tőkén túllépni”.²⁴

Mészáros felfogásában a venezuelai és a bolíviai politikai forradalmak kezdeti sikerei annak voltak betudhatóak, hogy szakítottak a Leviatán-féle állammal, azzal, hogy olyan alkotmánymódosításokat kezdeményeztek, amelyek országaik alkotmányait a nép hatalmának növelése érdekében írták át. Még mielőtt Mészáros munkájával találkozott, Chávez visszanyúlt a bolivári hagyományhoz, s Bolívar mesterén, Simón Rodriguezen keresztül Rousseau-ig, megkérdőjelezve a képviseleti kormányzat jellegzetes, uralkodó formáját.²⁵ Cháveznek ez a kritikája a parlamentáris demokrácia felett elmélyült

azáltal, hogy megismerte Mészáros olvasatát Rousseau érveiről, azt a mészárosi olvasatot, amely azt hangsúlyozza, hogy a végrehajtó hatalom bizonyos aspektusait rá lehet bízni egyes tisztségviselőkre, a törvényhozó hatalomnak azonban a nép egészénél kell maradnia. Ahogyan Chávez kifejezte: „szocializmuson mi korlátlan demokráciát értünk – ebből következik szilárd meggyőződésünk arról, hogy a bürokrácia legyőzésének legjobb és legradikálisabb demokratikus útja az, ha megalkotunk egy olyan közösségi államot, amely képes folyamatosan, a gyakorlatban kipróbálni egy alternatív intézményi struktúrát, miközben folyamatosan újraalkotja önmagát.”²⁶

E gondolatmenet öltötte a gyakorlatban, 2010-ben, a „közösségi szervezeti törvény” formáját, amit azután követett Chávez sürgető felhívása, utolsó beszédében, a 2012. október 20-án tartott „El Golpe de Tímón” („Kormányt igazíts!”)-ban* a közösségek megerősítésére és elterjesztésére, mint ami a forradalom lényege és visszafordíthatatlanságának záloga.²⁷

2010-ben Chávez és Mészáros hosszú vitát folytattak egy Új Internacionálé szükségességéről, amely nélkülözhetetlen a szocializmus globális előrehaladásához, ahhoz, hogy szembeszáljunk az Egyesült Államoknak és európai szövetségeseinek „a világ újra gyarmatosítására” irányuló folyamatos kísérleteivel. Egyetértettek abban, hogy ezt az új szervezetet Új Internacionálénak kellene nevezni, nem pedig „Ötödik Internacionálé”-nak, ezzel is jelezve: az új kezdeményezés megtöri az eddigi „internacionálék” sorát, amelyek túlzottan hangsúlyozták a kötelező, egységes doktrína szerepét, s ami kárára volt a szocializmus ügyének. Chávez arra kérte Mészárost, hogy fogalmazzon meg diszkusszióik mentén egy cikket, amit Mészáros meg is tett még abban az évben, és amelynek ez lett a címe: „Reflections on the New International”.²⁸ Cháveznek szándékában állt elindítani ebben az irányban egy világméretű kezdeményezést, miután újra elnökké választják. Ám betegsége a következő évben, és 2013-ban bekövetkezett halála megakadályozott bármilyen tényleges akciót. Mészáros a „Reflections on the New International”-t, a 2015-ben megjelent *The Necessity of Social Control*-ban szándékozott publikálni. A tanulmány, amellelt, hogy kifejtette a társadalmi anyagcsere reprodukciója alternatív, a tőkén túllépő rendszerének egész dialektikáját, úgy mutatta

* Lásd J. Bellamy Foster tanulmányát: *Eszmélet*, 107. sz. (2015. ősz), 12–31.

be az Új Internacionálét, mint olyan szervezetet „amelynek átfogó általános elve és alapvető emancipációs célja a társadalom szocialista átalakítása”, miközben elvetett bármilyen „doktrínaszerű receptet arra vonatkozólag, hogyan kellene a szocialista mozgalomnak konkrét, járható utakon intézményesíteni a politikai cselekvés gyakorlati eszközeit és módjait.” Mészáros célja ezzel az volt, hogy a konkrét történelmi feltételekre válaszoló egyes népi forradalmi hagyományok maximálisan kifejthessék a maguk hatását a különböző országokban, „s ezzel olyan működésmódot hozzanak létre”, „amelyben az együttműködés során az egyes forradalmi mozgalmak ereje összeadódik és a mozgalom egyre egységesebbé válik, ahelyett, hogy fragmentálódna.”²⁹

A forradalmi küzdelemnek ebben a kontextusában, figyelembe véve, milyen szerepet tölt be az állam Venezuelában és másutt, kezdte el Mészáros 2012 szeptemberében energiáit és minden idejét hatalmas munkájának, a *Beyond Leviathan: Critique of State*-nek szentelni.

A Leviatán-kritika kategóriái

A Leviatánon túl okfejtése értelemszerűen egy sor olyan kategóriára támaszkodik, amelyek lehetővé teszik Mészáros számára, hogy foglalkozzék azokkal az alapvető – a tőke meghaladásának (*A tőkén túl* kérdéskörének) problémáitól alapvetően különböző – problémákkal, amelyek az állam kritikájához, az állam forradalmi meghaladására irányuló elmélethez kapcsolódnak. E problémák némelyikét Mészáros eredetileg *A tőkén túl*-ban fejtette ki. Ilyen például az, hogy (1) hangsúlyozza a *tőke rendszerének* fogalmát, mint egy szélesebb kategóriát, ami túlnyúlik a kapitalista rendszeren mint olyanon, mert beletartozik minden olyan társadalom, amelyben a tőkeviszony (beleértve a munkaerő kizsákmányolását) az állam révén megtartja a maga uralmát a társadalom felett, még a poszt-forradalmi társadalmakban is. (2) Ilyen továbbá Mészáros *társadalmi anyagcsere-újratermelés* fogalma, amely úgy láttatja a viszonylag stabil társadalmi rendszereket, mint organikus (jóllehet elidegenedett) rendszereket, amelyekben az összes elemek egymást erősítik. Végül (3) ilyen a *másodrendű közvetítések* mészárosi fogalma, amely megmagyarázza, hogy – jóllehet ellentmondásos és destruktív módon – hogyan strukturálódnak a *társadalmi anyagcsere-újratermelés* elidegenült rendszerei, hogy létrehozzanak egy úgy-ahogy működő társadalomegészt. Mészáros ezek mindegyikét elmagyarázta máshol is.³⁰

Mészáros egész munkásságának központi fogalma a *lényegi egyenlőség*, szembeállítva a pusztán formális egyenlőséggel és a részleges egyenlőség mindenfajta (belsőleg ellentmondásos) fogalmával. A lényegi egyenlőség az, ami Mészáros számára a szocializmusnak, mint a társadalmi anyagcsere-reprodukció rendszerének meghatározó jellemvonása, amelynek megvalósítása megkövetel egy, a tőkén, a Leviatánon és az elidegenedett munkán túllépő társadalmi rendet. A lényegi egyenlőség kérdése így átjárja Mészáros egész elemzését, és különösen nyilvánvaló módon lép elénk a *Beyond Leviathan*-ban, amikor Arisztotelész, Hobbes, Babeuf, Kant és Marx rendszerét tárgyalja. A *Beyond Leviathan*-ban a lényegi egyenlőség fogalmát közvetlenül a *II. Függelék* tárgyalja, amely „A lényegi egyenlőség és a lényegi demokrácia” kérdésköréről szól. Azonban a fogalmat legteljesebben Mészáros – kiterjesztve a munka, a nők elnyomása, és a nemzetközi egyenlőtlenségek/konfliktusok kérdéseire is – a *Beyond Capital* 5. fejezetében dolgozta ki, amely „A tőke határainak abszolút aktiválódásával” foglalkozik.³¹

Az állam nem más, mint annak a szükséges *átfogó politikai irányítási struktúrájának* az elnyomó és represszív formája, amellyel valamilyen formában minden társadalomnak rendelkeznie kell. Az állam esetében arról van szó, hogy az osztálytársadalmakban, ahol az emberi lények – a termelésben, a termelés révén és az osztályviszonyok miatt – elidegenednek egymástól, hiányzik a kohézió a társadalom *alapsejtjeiben*, s ezt kell biztosítani egy ilyen, a társadalom felett álló és attól elidegenedett, hierarchikus politikai irányítási rendszerrel. Ezzel szemben egy, a lényegi egyenlőségen alapuló, szocialista társadalom működése megköveteli az azt alkotó sejtek egy másfajta *mikrokozmoszának* vagy halmazának létezését, amely organikusan kapcsolódik egy, ugyancsak a tőkés társadalométól különböző *makrokozmoszhoz*, vagyis egy átfogó politikai irányítási struktúrához, amely közösségi viszonyokon, tehát a társult termelők együttműködésén, a társadalmat megszervező hatalmán és közösségi csereformáin alapszik.

Mészáros egész elemzése során az *állam materiális valóságának* nézőpontjából indul ki, felismerve, hogy az államot úgy kell megértenünk, mint amelynek történelmi helyzetét a termeléshez és a társadalmi anyagcsere-reprodukció egészéhez való viszonya határozza meg.³² Mint az osztálytársadalom terméke, az állam szükségképpen az osztályhatalom felülről lefelé irányító rendszere. Mégis, amit Marx „jogi és politikai felépítménynek” nevezett, az nem azonosítható pusztán az állammal, hanem magába foglalja a civil társadalomnak,

azaz a politikai közösségnek mint egésznek is bizonyos elemeit.³³ Semmilyen társadalom sem lehet meg valamiféle politikai irányító struktúra nélkül, jóllehet az emberek lényegi egyenlőségén alapuló, szocialista társadalomban a Leviatánon túllépett, újfajta politikai irányítási rendszer szükséges alapjai belülről, a társadalomban mikrokozmoszt formáló közösségi-kollektív alkotósejtekből bontakoznak ki, a társadalom mint makrokozmosz irányítása ezeken az alapsejteken alapul.

Viszont a tőke rendszere esetében a társadalom alkotósejtjei az egyes tőkék, a cégek és a vagyonos tőketulajdonosok, akik a tőkés-bérmunkás-viszony révén uralkodnak a munkásosztályon (és más alávetett osztályokon és csoportokon), miközben szüntelen versengésben állnak egymással is. Ebből fakadnak a kapitalizmus meghaladhatatlan *centrifugális tendenciái*, amelyek irányíthatatlanná, ellenőrizhetetlenné teszik a rendszer működését. Habár az állam az az erő, amelynek rendeltetése, hogy stabilitást adjon a tőkés rendnek, a tőke marad a társadalom mint egész fölött uralkodó elsődleges államon kívüli erő, amely gyakran a maga hatalmi dinamikájának rendeli alá az államot. A monopóliumok növekedése és a termelés globalizálódása csak elmélyíti ezeknek a viszonyoknak az *ellenőrizhetlenségét* a tőkés fejlődés lefelé szálló ágában, ami a tőke strukturális válságához vezet.

Miközben az egyes nemzetállamokban az állam időlegesen sikerrel tudja áthidalni – a koordinált osztályuralom bizonyos paraméterein belül – a centrifugális tendenciákból, a tőke ellenőrizhetetlen folyamataiból fakadó válságokat, a tőke globalizálódása egyre egyértelműbbé teszi a tőke kontrollálhatatlanságát. Ezenfelül – amit mindenekelőtt Hegel ismert fel – nincs történelmi lehetőség arra, hogy a tőke megteremtson egy transznacionális tőkésállamot, amely meghaladná az egyes államok közötti versengést – ennek pedig az a következménye, hogy a kapitalizmus az egyre rombolóbb háborúk felé tart. A politikai és gazdasági erők közötti ellentmondások az egyes államokon belül és a globális politikai hatalmi viszonyok között egyszerre vezetnek a kapitalista államon belüli és külső, az államok közötti konfliktusokhoz, s ahhoz, hogy a „jogrendre” való hivatkozás ellenére újra és újra az „erősebb jogát” érvényesítik.

A tőkerendszer fejlődésének felfelé szálló ágában ezek az ellentmondások még korigálhatók, azaz a rendszerben benne van a korigálhatóság, illetve a lehetőség a *korrektív igazodásra*, még ha csak az elidegenült másodrendű közvetítések formájában is. A tőkés fejlődés lefelé ívelő szakaszában viszont az állam képessége arra, hogy

korrekciókat hajtson végre a tőkés gazdaságon, egyre inkább eltűnik, aminek az eredménye az egyre katasztrofálisabb antagonizmusokra irányuló tendencia.³⁴

Az állam története során, a különböző osztálytársadalmakban számos hiábavaló kísérletet tettek arra, hogy *megrendíthetetlen* alapokra állítsák az államot, lett légyen ez Platón törvényeinek rendszere (amelyek, mint megannyi újra és újra kinövő hidrafő, folyamatosan reprodukálják önmagukat), Arisztotelész *erény* fogalma, amely mindig „közép”, Machiavelli *republikanizmusa*, Hobbes *abszolút szuverenitás*-fogalma, Kant *örök békéje* vagy Hegel *univerzális osztály* fogalma. Ámde az állam osztályszerkezete, amely az állam voltaképpeni alapját alkotja, mindig ellene szegül minden ilyen a visszavonhatatlanul megszilárdult államról szóló elképzelésnek, és a folyamatos osztályharc és háború irányába mutat. Mészáros azt írja, hogy: „az emberek gyakran figyelmen kívül hagyják, hogy az állam szuverenitásának (hamisan hirdetett demokratikus jellegének) alapfeltétele a munkásosztály szükségszerű elnyomtatása.”³⁵ A kapitalizmusban a modern állam célkitűzése „a már ezen a ponton életbevágóan fontos minőségi meghatározottsága: történelmileg irreverzibilissé válni.”³⁶ Ugyanakkor, tekintettel a tőkerendszer antagonisztikus jellegére, az a fajta „irreverzibilitás”, amely a tőke határain belül elérhető, csak azt jelenti, hogy hierarchikus, elnyomó struktúrája (amit hidrafejeként burjánzó törvényei legitimálnak), a növekvő ellentmondások ellenére, szüntelenül önmagát erősíti – amennyiben nem következik be alulról jövő, korszakos változás. Sehol nem nyilvánvalóbb ez, mint az igazságosság fogalma esetében, mivel „a régi Görögországtól fogva” az igazságosság kérdését még a nagy filozófusok is úgy kezelték, hogy az *igazolhatatlant igazolják* vele. Innét a váltás náluk „az *egyenlőségtől* (annak vizsgálatától) az »*igazságosság*« felé.”³⁷

Csakis egy alternatív anyagcsere-rendszer, túl a tőkén, túl az osztályokon, túl az (elidegenedett) munkán, és túl a Leviatánon, érheti el azt, amit a különböző államszervezetek nem tudtak soha elérni: nevezetesen a társadalmi anyagcsere-reprodukció egy olyan rendszerét, amely valóban *irreverzibilisen* megszilárdul, mert a valódi egyenlőségre való törekvésben gyökerezik.³⁸ Ebben az esetben a társadalom alkotósejtjeinek nincs szükségük egy, a társadalom felett álló államra, amely egy lehatárolt időszakra garانتálja a történelmi szilárdságot, hanem a politikai közösség egységének és tartósságának garantalói maguk a közösségi alapon megszerveződő emberek. Egy ilyen társadalomban az emberek nagy tömege meg fogja védeni, amit

végre elnyertek, a társult termelési módot, ami a tőkének és Leviantán-államának eltörlésén alapszik. Szükségtelen elmondani, hogy ez a történelmi cél nem érhető el egyszerre a maga egészében. Sok hágót kell megmászni és vereséget elviselni az úton. Mégis, ha nem a valódi egyenlőségért folytatott harc áll a mozgás középpontjában, az emberiség egyáltalán nem haladhat előre.

Ez az a pont, ahol Mészáros felveti az *időbeliség* kérdését. Hegel *Jogfilozófiájában* – abban a „szándéktalan hattyúdalban”, amivel dialektikus rendszerét lezárta – az időbeliség, vagy a történelmi változás szigorúan a múltba utalódott, összhangban a liberális politikai gazdaságtan követelményeivel. Mészárosnál, miként Marxnál is, nincs lehetőség arra, hogy túllépjünk „a történelmi idő kihívásán és terhén”.³⁹ Az időbeliség teljesen ellentmondásos módokon mozoghat egy adott történelmi pillanatban, és nagyon különböző történelmi időskálákat jeleníthet meg: a kozmikus időt és az emberi időt, a forradalmi és a nem forradalmi korok idejét, a rövid távú és a hosszú távú imperatívuszok váltakozását, és a társadalmi viszonyok és a termelőerők által diktált változások egymástól eltérő ritmusát.⁴⁰ A tőkerendszer állama minden időben a forradalmi időütem ellenében akarta érvényesíteni a maga erejét, összhangban azzal, hogy ez a rendszer, Marx szavaival, mindig az „idő megtestesülésévé”⁴¹ akarta lefokozni az emberiséget. A tőkerendszer elleni harc így, Mészáros szemében, minden szinten harc a tőke korlátozott időbelisége ellen, végső soron harc az ellen, hogy a tőke diszponál az emberek rendelkezésre álló ideje felett. Ez a harc végső soron „korszakos változást”⁴² követel meg. A társult termelők társadalma, a szocializmus nélkül nem lehetséges valóban megvalósítani a minőségi változások szükséges megtervezését az egymást követő jövőendő nemzedékek érdekében, túllépve „azon, ahogy a tőke szükségképpen, bármi áron és minden területen elpazarolja és rosszul használja fel az emberiség idejét.”⁴³

„Az állam elhalása”, ahogyan közismertté vált a marxista elméletben, vagyis az államnak mint a társadalom fölött álló hierarchikus, irányító struktúrájának az eltörlése, Mészáros számára egy tagadó terminusokban való megfogalmazása volt a marxizmus voltaképpeni céljának: az elidegenedett tőkerendszer elleni következetes forradalomnak és a társult termelők közössége eljövendő hatalmának.⁴⁴

- ¹ Ezek a Mészárosról szóló életrajzi megjegyzések közvetlenül John Bellamy Foster „István Mészáros (1930–2017)” c. írására támaszkodnak: Notes from the Editors, *Monthly Review* 69. no.7 (december 2017). Lásd még Terry Brotherstone: A Tribute to István Mészáros (1930–2017), *Critique*, no. 2. (2018), 327–337; Terry Brotherstone: Obituary: István Mészáros, Hungarian Marxist Political Philosopher Who Taught at St. Andrews, *The Scotsman*, Nov. 18, 2017; Joseph Mc Carney és Chris Arthus interjúja Mészáros Istvánnal: *Radical Philosophy* 62. (Autumn, 1992:1), 27–34.
- ² Mihály Vörösmarty Csongor és Tünde (Csongor and Tunde): The quest: a fairytale play in verse. Translated by Peter Zollman. Budapest, Merlin International Theatre, Budapest, 1996.
- ³ Az esztétikáról szóló könyv, amiről azt mondta, hogy magával vitte, amikor elhagyta Magyarországot, valószínűleg disszertációja, a *Szatíra és valóság* volt.
- ⁴ 1964-ban írta művét József Attiláról, amely szintén olaszul jelent meg: István Mészáros: *Attila József e l'arte moderna*. Milano, Lerici Editori.
- ⁵ Donald C. Savage: Keeping Professors Out. *Dalhousie Review* 69. no. 4. (1990), 511–512; Profs Might Help Mészáros. *The Ubyyssey* 54, no. 8. (October 6. 1972). <https://open.library.ubc.ca/collections/ubcpublications/ubysseynews/items/1.0126452#p2z-3r0f:meszaros>.
- ⁶ Daniel Singer: After Alienation. *The Nation*, 1996. június 10. <https://www.thenation.com/article/archive/after-alienation/>.
- ⁷ Hugo Chávez elnök szavai, abból az alkalomból, hogy 2009. szeptember 14-én a *Kritikai Gondolkodás Felszabadítási Díját* (*Premio Libertador al Pensamiento Crítico*) Mészáros Istvánnak átadta.
- ⁸ Mészáros István John Bellamy Fosternek, 2007. július 28., 2008 május 12., magánlevelezés. A rákon túl ott volt még szívbetegségének problémája is. 2012-ben írt levelében, amelyben azt mondta, hogy teljes idejét annak a kéziratnak a megírására fordítja, amelyből azután a *Beyond Leviathan* lett, így írt: „Sok bajom van az egészségemmel (mostanában). Ezúttal főleg a szívemmel, mert a véretek, amikből négyet 1998-ban egy nagy műtéttel mesterségesekkel helyettesítettek, újból eltömődtek, és természetesen egy újabb szívműtétről az én koromban nem lehet szó. Szerencsére a rák orvosi kontroll alatt van, és haladok tovább a munkával, ameddig csak bírom.” Mészáros Fosterhez, 2012. szeptember 19-én.
- ⁹ István Mészáros Uncatalogued Archival Notes. Mészáros Family Papers, George Mészáros Collection, block 5;6; Dylan Thomas: Do not go gentle into that good night. <https://poets.org/poem/do-not-go-gentle-good-night>.
- ¹⁰ Mészáros István John Bellamy Fosternek, 2017. július 25.
- ¹¹ Mészáros: Barbarism on the Horizon.
- ¹² Lásd Renato Constantino: *Neo-Colonial Identity and Counter-Consciousness* (szerk. Mészáros István). London, Merlin Press, 1978; újra megjelent István Mészáros: Neo-Colonial Identity and Counter-Consciousness”, *Journal of Contemporary Asia* 30, no.3 (2000), 308–321.
- ¹³ Hugo Chávez: *Pueblo, Sufragio y Democracia*. Yara: Ediciones, MBR-200,1993, 5–6; Mészáros: *Beyond Capital*, 710–711.
- ¹⁴ Mészáros: *Beyond Capital*, 711.

- ¹⁵ István Mészáros: *Más allá del capital* (trad. Eduardo Gaska). Caracas, Vadell Hermanos, 2001.
- ¹⁶ Mészáros István John Bellamy Fosternek, 2015. február 16.
- ¹⁷ A következő három bekezdés John Bellamy Foster: Chávez és a kommunállam – A szocializmushoz vezető átmenet problémái Venezuelában c. cikkéből van átvéve: *Monthly Review* 66. no. 11., April, 2015: 9-10.; magyarul: *Eszmélet*, 107. sz. (2015. ősz), 12–31.
- ¹⁸ Mészáros gondolkodása eme aspektusának összefoglalását illetően lásd: John Bellamy Foster: Foreword in: Mészáros: *The Necessity of Social Change* (2015), 1–21.
- ¹⁹ Mészáros: *Beyond Capital* 758–768. Mészáros: *The Challenge and Burden of Historical Time* 251–253. Ez a meglátás, annak a megértése, hogy a nép meg fogja védeni a forradalmat, volt az, ami lehetővé tette Cháveznek, hogy felfegyverezze a népet, fegyveres milíciák széleskörű hálózatát teremtve meg, amely átfogja a népesség egy nagyon jelentős hányadát. Lásd: Misión Verdad: Civic-Military Union, *Internationalist 360º*, May 7., 2020, <https://libya360.wordpress.com/2020/05/07/civic-military-union-the-chavista-paradigm-that-defined-the-latest-events-in-the-war-against-venezuela/>.
- ²⁰ Marta Harnecker: *A World to Build*. New York, Monthly Review Press, 2015, 74–77; *Leyes del Poder Popular* 57 (Ley Organica De Las Comunas, Artículo 35), https://mronline.org/wpcontent/uploads/2018/07=Ley_Organica_de_las_Comunas.pdf.
- ²¹ Idézi Michael A: Lebowitz: *The Socialist Alternative*. New York, Monthly Review Press, 2010, 80–81; Mészáros: *Marx's Theory of Alienation* 76–77.
- ²² Mészáros: *The Structural Crisis of Capital*, 124.
- ²³ Mészáros: *Beyond Capital*, 187–223.
- ²⁴ Lebowitz: *The Socialist Alternative*, 24–25, 85. Lebowitz – Chávez kérésére – kulcsfontosságú szerepet játszott Mészáros elemzése eme aspektusának Chávez számára való értelmezésében. Ezt a történetet Michael Lebowitz a *The Socialist Imperative* (New York, Monthly Review Press, 2015), című, Cháveznek ajánlott könyvében beszéli el, 111–133.
- ²⁵ Lásd: Mészáros: *Beyond Capital*, 710; Mészáros: *The Structural Crisis of Capital*, 126–130.
- ²⁶ Hugo Chávez: Onwards Toward a Communal State February 21. 2010. <http://venezuelanalysis.com>; Mészáros: *Beyond Capital*, 709.
- ²⁷ Hugo Chávez: Strike at the Helm, October 20. 2012. <https://monthlyreview.org/commentary/strike-at-the-helm/>
- ²⁸ Mészáros: *The Necessity of Social Control*, 199, 215, 314. Az itt kifejtettek részben azokon a beszélgetéseken alapulnak, amelyeket erről Mészárossal folytattam.
- ²⁹ Mészáros: *The Necessity of Social Control*, 215–217. A népnyelvben továbbfejlődő hagyományokat illetően, lásd: Theodor Shanin (ed.): *Late Marx and the Russian Road*. New York, Monthly Review Press, 1983, 234–275.
- ³⁰ Ezekről a fogalmakról lásd: J.-B. Foster: Foreword, in: Mészáros: *The Necessity of Social Control*, 9–21; J.-B. Foster: Foreword, in: Mészáros: *The Challenge and Burden of Historical Time*, 11–16. Mészáros egy ponton jelezte, hogy felfogása szerint, a tőke – amelyet mint a vagyon felhalmozására irányuló társadalomvezérlési struktúrát fog fel – „évezredekkel megelőzte a kapitalizmust”. Ebben a

megközelítésben „a kapitalizmus viszonylag »kisebb falat« az emancipáció eme történelmi vállalkozása során, mert egy bizonyos értelemben eltörölhetjük a kapitalizmust a politika szintjén végrehajtott forradalmi átalakulással és beavatkozással, a kapitalisták kisajátításával. Ezzel véget vetettünk a kapitalizmusnak, de még csak nem is érintettük a tőke hatalmát.” Mészáros: *Marxism Today*; lásd: Brotherstone: *A Tribute to István Mészáros*, 335–336.

³¹ Mészáros: *Beyond Capital*, 187–210.

³² Mészáros Fosterhez 2015. december 23. *Beyond Capital*, 109–110.

³³ Mészáros Fosterhez, 2015. december 23. Karl Marx: Előszó a politikai gazdaság bírálatához in: Marx-Engels: *Válogatott Művek*. Budapest, Szikra Kiadás, 1949, 338.

³⁴ Mészáros a maga érvelését a rendszer *önkorrigálásra* vagy *korrektív alkalmazkodásra* való képességéről csak a „második vázlatváltozatban” dolgozta ki (*Critique of Leviathan: Reflections on the State*), jöllehet ez kulcsfontosságú egész felfogását illetően. Jegyzeteiben jelzi, hogy a „korrigálhatóság” szorosan kapcsolódik a tervezéshez. Összekapcsolódik a „(dialektikus) összefüggéssel az anyagcserejellegű, materiális fejlődés és a korrekciós állami döntések között”. István Mészáros: Uncatalogued Archival Notes, Mészáros Family Papers, George Mészáros Collection, block 2: 10. Megjegyzés: George Mészáros, amikor elrendezte a *Beyond Leviathan*-hoz készített archivált, legnagyobb részt kéziratos jegyzetek kilencvenkét lefotózott oldalát, ezeket nyolc blokkba osztotta, s úgy küldte el számomra. Itt ezt a felosztást használtuk annak a hivatkozás-rendszernek az alapjául, amit a Mészáros-papírok gyűjteményének eme része és a különböző alrészek megkülönböztetésére alkalmazni fogunk.

³⁵ Mészáros István John Bellamy Fosternek, 2017. jún. 11. magánlevelezés.

³⁶ István Mészáros: Uncatalogued Archival Notes, Mészáros Family Papers, George Mészáros Collection, block 2:7.

³⁷ István Mészáros: Uncatalogued Archival Notes, Mészáros Family Papers, George Mészáros Collection, block 1:6.

³⁸ Chávez, Mészáros elemzésével összhangban, arra törekedett, hogy visszafordíthatatlanná tegye a bolívari forradalmat, azáltal, hogy a községek működésének előmozdításával a nép kezébe adja át a hatalmat. Lásd: J. B. Foster: Chávez és kommunállam, i. m.

³⁹ Mészáros: *The Challenge and Burden of Historical Time*, 366–380.

⁴⁰ István Mészáros: Uncatalogued Archival Notes, Mészáros Family Papers, George Mészáros Collection, block 1:10, 2:9.

⁴¹ Karl Marx: *A filozófia nyomorúsága*. MEM. 4. köt. 82.

⁴² István Mészáros: Uncatalogued Archival Notes, Mészáros Family Papers, George Mészáros Collection block 2:9.

⁴³ Mészáros: *The Challenge and Burden of Historical Time*, 269.

⁴⁴ Mészáros: *The Necessity of Social Control*, 180.